

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96>

УДК 811.161.2: 81'42

ЕПІТЕТ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ВОЛОДИМИРА БАРЧУКА

ПЕНА

Любов Іванівна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, м. Івано-
Франківськ, 76000

E-mail: liubov.pena@pnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7154-4617>

Liubov

PENA,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Ukrainian
Language Department;

Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University, St. Shevchenko,
57, Ivano-Frankivsk, 76000

E-mail: liubov.pena@pnu.edu.ua

У статті схарактеризовано особливості функціонування епітетів як одного з художньо-зображальних засобів у дебютній поетичній збірці Володимира Отина (Барчука) «Піднебесна вежа»: визначено групи епітетів за різними ознаками, з'ясовано їхнє функціонально-стилістичне навантаження в текстах названої збірки, звернено увагу на явище ампліфікації з використанням епітетів. На основі аналізу доведено, що епітетне різноманіття є однією з визначальних рис ідіостилю автора.

Ключові слова: епітет, метафора, оксиморон, ампліфікація, поетична мова, ідіостиль.

Доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Володимир Барчук знаний у науковому світі. Він є дослідником граматичного рівня мови: морфології та синтаксису, граматичної категоріології, а також історії мови, сфери комунікативної і когнітивної лінгвістики. Недавно дебютував поетичною збіркою «Піднебесна вежа», підписаною псевдонімом Володимир Отин. У ній представлена філософська, інтимна, пейзажна лірика, вірші патріотичного спрямування, жартівливі образки. Це зібрання яскравих текстів, насичених глибокими підтекстами, вкарбованими в небанальні рими, текстів із виразними, вражаючими художніми засобами – епітетами, метафорами.

Зазначені поетичні тексти об'єднала Мова, Слово. Як можемо прочитати, «Слово, що вмістило в собі всесвіт» [Отин 2022: 15]. Поетизм *слово* трапляється в багатьох віршах. Він же став назвою однієї із поезій. Пор. авторську сполучуваність в одній із цитат:

*Слово незронене, вічне й сакральне,
Слово і радості й болю...
Слово насмішливе, рвійне й завзяте,
Слово моєї сили...
Слово любов, й минуще, й нетлінне,
Слово єства могого* [Отин 2022: 40].

Поет-мовознавець відкрив себе як словотворець і як пісняр, а також (це для багатьох справжнє відкриття) – як творець музики та чудовий виконавець. *Музика* постає як метафора основи світотворення, пор. рядки з однойменної поезії «Музика»:

*Вона не потребує визнання,
Щоб бути... Як малярство або слово...
Бо є підложжям світу, бо вона,
Як і наш світ, народжена з любові* [Отин 2022: 55].

Епітетика Володимира Отина – це поєднання традиційного (*незайманий день, дрібна конюшина*) і новітнього, незвичного в поетичних словосполученнях, що разом «працюють» на створення цілісного образу, незабутньої зорової картини, що вкарбовується в пам'ять. Читаєш і уявляєш, як «...*день брунькував в краплях рос на дрібній конюшині, / Величався, незайманий, свіжістю теплих колось / Колисав сонм надій хлібодарних на житній перині / І у грудях землі нуртував, як чуттєвая млюсть*» [Отин 2022: 5]. Або ж як «*Падав перший осінній день на груди м'якої землі / І ротом шукав її перса*» [Отин 2022: 47]. Важко не помітити і підсилення конкретно-чуттєвих епітетів різноманітними за структурою і семантикою метафорами, зокрема природо-, антропоморфну метафору 'народження нового дня' (*день брунькує; день ротом шукав перса землі*), різноманіття персоніфікацій, як-от:

«*Ридає крізь сніжницю дощ*» [Отин 2022: 461]; як «*За шибю вже сирість моросить, / І ніч глибока потребує сну...*» [Отин 2022: 71].

У цій розвідці концентруємо увагу саме на індивідуально-авторському вживанні епітетів. Вони, як відомо, «подібно до майстерного малярського твору або сучасної кольорової фотографії приваблюють зір соковитими барвами..., описують,

малюють, оцінюють, виразнюють словесне зображення... пробуджують думку, допомагають розвивати мовне чуття, повертають увагу до поєднання слів різної семантики, до взаємодії традиційного і новаторського у мовотворенні» [Словник 1998: 5].

У лінгвістиці епітети розглядають у широкому (будь-яке означення, що вживається для вирізнення предмета думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичаєної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор, яка пов'язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем) й вужчому розуміннях (лише художні емоційно-образні означення, що відзначаються оригінальністю, нечастим уживанням, індивідуальним змістовим наповненням). Однак межа між ними досить умовна, нечітка й рухома, адже «нерідко звичайне, широковживане означення набуває в художньому контексті нових асоціацій, нового естетичного змісту, перетворюючись на яскравий образ» [Словник 1998: 3].

У творах Володимира Отини функціонують як узвичаєні епітети, так і індивідуально-авторські. Вони означають:

- назви осіб (*волелюбне покоління, підступний тать, враг лихий, сивий мудрий дід* та ін.);

- назви частин тіла (*дрібні ноги, прикляклі коліна, спрагли долоні нив, життєдайне лоно, прив'ялі очі, бездонні очі, згаслі очі, обважнілеє тіло* тощо);

- назви із часовою семантикою (*привітне літо, швидкоплинна година, щедротнеє літо, незворотна мить, нескінченне літо, неповторна мить, тривожна ніч* та ін.);

- поетизми із просторовим значенням (*земний шлях, білий світ, вічний простір, завмерлі ниви, пожнивні лани, безмежно найдовші дороги, поля неозорі, рідна(я) земля, безмежний степ, отча земля, квітуча земля, прозорі далі, чисте поле і багато ін.);*

- назви почуттів та відчуттів людини (*праведна любов, безмежна світла любов, вірна дружба, найвища любов, довічний біль, синівська туга, гірка розпука* й ін.);

- найменування найрізноманітніших природних реалій (*жовтий лист, холодна вода, холодний потік, блакитнеє небо, чисте повітря, мерехтливі зорі, безкрає небо, ясне сонце, трави високі* тощо);

- абстракти (*свята потреба, нестримний порив, вселюдська доля, праведний сенс, досяжна мрія, медовая сить, пізня осіння щедрість, високі поривання, вічний скарб душі, незнищенна правда, примарна слава, дар святий, нездійсненні мрії тощо*);

- інші номінації, що різноаспектно окреслюють світ людського буття (*живлющий нектар, тихий спокій, розкриті обійми, гарячі сльози, дзвінкий сміх, чиста юначка сльоза, сокровенні слова, недоладне слово, напутнє слово, незгасний вогонь любові, небесний вівар, праведний шлях, безмежна синява, праведний труд, біленька хата, гіркі солоні сльози, трудна борня й ін.*).

Більшість із наведених епітетів ілюстрацій зафіксовано у «Словнику епітетів української мови», «Новому словнику епітетів української мови».

Для ідіостилю Володимира Отини все ж прикметнішими є власне індивідуально-авторські епітети, якими він щедро означив українське буття. Вони характеризуються свіжістю, оригінальністю і надзвичайною влучністю: *чепурне, охайне щасття* [Отин 2022: 8], *сутінні бажання* [Отин 2022: 8], *присстигли уста* [Отин 2022: 13], *найнезнаніші землі* [Отин 2022: 14], *тривкі серпневі дні урочисто-валечні* [Отин 2022: 20], *перелітні підхмарні зітхання* [Отин 2022: 24], *квітчасті звершення* [Отин 2022: 31], *ранні сонячні пестоці* [Отин 2022: 32], *невгамовний політ* [Отин 2022: 36], *всечасова ріка* [Отин 2022: 39], *щемна жага, перестиглі груди, захмарний вирій* [Отин 2022: 42], *німа безнадія* [Отин 2022: 47], *творіння неземне – не перейдешиє і не проминуше* [Отин 2022: 47], *ненароджені грози* [Отин 2022: 57], *промерзлі світанки* [Отин 2022: 61], *тремтлива ніжність* [Отин 2022: 66], *тепла млавка насолода* [Отин 2022: 66], *цнотливі крапельки* [Отин 2022: 66], *зоряно-земне буття* [Отин 2022: 69], *високе безмежжя* [Отин 2022: 72], *безбарвні й липкі мрії, розквітлі мрії, замріяний серпень* [Отин 2022: 73], *холодна вирва* [Отин 2022: 75], *брудно-сірий чад, незаймано-білий єдваб* [Отин 2022: 76], *трепетний і невагомий ефір* [Отин 2022: 81], *неземні небеса* [Отин 2022: 87], *всеземна любов* [Отин 2022: 89], *щемна ностальгія* [Отин 2022: 93], *чисті джерельні надії, жорстокосердий світ* [Отин 2022: 105], *вулканний рев* [Отин 2022: 114], *пухнасті тумани* [Отин 2022: 116], *терпка туга, липка зневіра, солонка каламуть* [Отин 2022: 125] та ін. Ноді колоритність епітета, а отже, всього контексту, залежить від сполучуваності: «звичайне» означення починає

«вигравати незвичними барвами» саме завдяки несподіваному сусідству з означуваним словом. Епітет набуває ознак метафори, що має ускладнену стилістичну семантику: поєднуються семи ‘звук’ і ‘колір’ *дзвінке підхмар’я* [Отин 2022: 60], ‘простір’ і ‘психологічна оцінка’ *хиже безмір’я* [Отин 2022: 75], ‘щільність’ і ‘зорове сприймання реалії’ *густа і тягуча порожнеча* [Отин 2022: 120], ‘простір’ і асоціація з ‘птахом’ *небо крилате* [Отин 2022: 121] та ін.

Арсенал художніх означень Володимира Отина настільки кількісно великий і якісно різноманітний, що епітет можна вважати однією з домінант його поетичної мови. Епітети в його текстах мають такі значення:

- виражають зовнішні ознаки істот та предметів (*пережовклий і перем’ятий лист, розкинуті крила, розімліле осоння* й ін.);

- виражають внутрішні властивості людини (*лихий крадій, стомлений погляд, розгублені душі* тощо);

- вказують на час (*весняні сни, осінні дива, квітнева зима, осінні чари, зимові печалі, травневі грози, липневі меди, вересневі зітхання* та ін.) тощо.

Характерним для аналізованої поезії є використання в ролі епітетів прикметників-кольоративів, які автор поєднує з означуваними словами найрізноманітнішої семантики. Деякі з них сприймаються як закономірні, певною мірою передбачувані, напр.: *сірі світи* [Отин 2022: 25], *жовтогаряче літо* [Отин 2022: 98], *багряне сонце* [Отин 2022: 62], *сині висоти* [Отин 2022: 68], *чорна недоля* [Отин 2022: 121]. Інші ж є несподіваними, суто авторськими, однак досить переконливими й доречними: *сині болі, синій крик, синій мент* [Отин 2022: 8], *сизий жаль* [Отин 2022: 62]. Сильний вияв болю, потужність крику автор асоціює із синім кольором. Із цією ж барвою холодного, темного спектру переплітається сум прощання, яке підсилюють (за контекстом) *сутінні бажання* (також наближені до темного, тому й невиразного, невизначеного). Жаль же пов’язується з голубиним оперенням – *сизим*. Завдяки такому неочікуваному поєднанню епітетів з означуваними словами поезії набувають високої художності, естетичності, а образи – картинності й самобутності.

Стилістичний ефект того чи іншого епітета залежить від його функціонально-стильових характеристик:

- як розмовного (*розхристаний вітер* [Отин 2022: 93], *каламутні моря* [Отин 2022: 105] й ін.);

- власне поетичного (*осяйний світ* [Отин 2022: 8], *марні мрії* [Отин 2022: 8], *рясний сніг* [Отин 2022: 12], *німий крик* [Отин 2022: 27], *піняві хвилі* [Отин 2022: 37], *життєдайне лоно* [Отин 2022: 89], *благосне віно* [Отин 2022: 40], *сліпа непокора* [Отин 2022: 122], *величні мрії* [Отин 2022: 69], *життєдайний дзвін* [Отин 2022: 104], *нестримно-благе почуття* [Отин 2022: 127] тощо);

- як книжного (*профанні світи* [Отин 2022: 25], *світотворчий Маєстро* [Отин 2022: 55], *невіртуальні міражі* [Отин 2022: 58], *премудра печаль* [Отин 2022: 62], *віртуальні долі*, *надреальні примари* [Отин 2022: 79], *мільйоннопіксельна людяність*, *віртуальні рани* [Отин 2022: 80] та ін.) прикметникового означення.

У художніх означеннях Володимира Отина виразно проявляється потужний оцінний компонент, що передає ставлення поета до висловлюваного, допомагає повніше розкрити суть зображуваного. Читач же отримує цілісну панорамну картину й поринає в авторський задум, насолоджуючись не тільки змістом, а й формою вислову. Прикарпатський поет-мовознавець, без перебільшення, уміє майстерно дібрати потрібне слово, влучно окреслити деталь, яка є важливою для створення словесного образу й опису відповідного фрагмента дійсності. Автор наділений здатністю віртуозно виділяти найбільш істотне, присутнє, яскраве, що допомагає увиразнити художню мову. Місткі, насичені, зчаста несподівані епітети надають його поезіям інформативності й водночас стислості і точності репрезентації, наповнюючи їх потужним ліричним струменем. Саме за допомогою епітетів досягається висока концентрація смислів: іноді художнє означення замінює собою цілі речення-пояснення або й розлогіші описи.

В.Барчук розширює межі сполучуваності слів, збагачуючи таким чином зображальну здатність мови, підносячи її на новий якісний рівень.

Майстерність автора у використанні епітетів полягає, на наше переконання, ще й у тому, що він у межах «означення + означуване» поєднує лексеми з протилежними чи навіть несумісними значеннями: *вірна втрата* [Отин 2022: 10], *солодка неволя* [Отин 2022: 69], *тепла туга* [Отин 2022: 39], *безшлюбна удова* [Отин 2022: 69], *шкалка блискучо-тьмяна* [Отин 2022: 107].

Такі сполучення тяжіють до оксюморона. Пор. один із філософськи осмислених художніх образів зміни пір року:

В зимовім тілі весняна мрія

Снила-тужила про привілля... [Отин 2022: 31].

Загалом у мові лексеми *зимовий* і *весняний* не сприймаємо як антоніми. Однак у наведеному уривку вони виражають антоніміїні відношення: відчувається полярність *холод – тепло*, *сум – радість* саме завдяки використаним епітетам.

Контекстуальні антоніми *весняний – осінній* (зі значеннями *веселий – сумний*, *розквіт – занепад*) вдало створюють конкретно-чуттєву картину зміни настрою ліричного героя, пор. уривок:

Нам сниться весняне цвітіння

Під шерех сумний осінній [Отин 2022: 54].

Досить часто автор вдається до прийому ампліфікації – своєрідного нанизування в порівняно невеликому тексті багатьох епітетів. Це сприяє, з одного боку, вияскравленню певних реалій, їхньому точнішому представленню, а з другого, – згущенню смислів, концентрації вислову. Наведемо кілька ілюстрацій:

Осінь... Надія...

Руша від порогу

В ту ж прозору блакить піднебесну,

Щоб здолати дорогу,

Оновлена мрія

Про усміхнену весну [Отин 2022: 24];

І я притулюся до лона

Вогкими, мов лід, долонями.

І мій розтривожений подих

Занурю в твій спраглий спокій,

Твою вересневу усмішку,

На росах останніх замішану... [Отин 2022: 41].

І в першому, і в другому випадках майже кожний іменник має при собі художнє означення, що вдало підкреслює його семантику.

Прочитуємо ще кілька уривків, у яких нагромадження епітетів допомагає відтворити цілісну картину з акцентуванням на різних ознаках і властивостях описуваних реалій, а ще – створити особливий ритм:

Я так далеко забрів,

Неначе у лісі

Безхвоім, безлистім

Я міряю шлях від **розлогих** полів
 Й **зелених** дібров моїх **вранішніх** снів
 По схилі **стрімкім** й **прямовиснім** [Отин 2022: 44];
 Такий **неповторний** цей квітень!
 Пророчить **щедротнеє** літо:
 Пророчить **високі** трави
 Й **травневі** **вечірні** заграви,
 А червню – **медовую** сить,
 І липню – поля колосить [Отин 2022: 60];
 Сад у цвіту. У сонця на долоні
 Його романтика **весняних** білоцвіть.
 В **шаленім** **біло-** і **рожевопелюстковім**
П'янкім танку **німий** екстаз любові
 Нектаром блага заливає світ.
 Шаленство **розімлілих** весноцвіть...
 Сад у цвіту. Він снить вчорашнім щемом
Набухлих, розтривожених бруньок,
 Томлінням **всеземним** і **вседоземним**
 В просвітництві **п'янокого** переддення,
 Як снить бджолі весну **пухкий** пилок.
 Передчуття **стривожених** бруньок...
 [Отин 2022: 64].

У вірші «Елегія» за допомогою багаторазового повторення прикметника **сірий** із різними лексемами створено відповідну конкретно-чуттєву картину:

Сірі стіни будівлі,
Сіре небо,
 Голуби на **сірій** покрівлі
 Читають **требник**.
Сірі очі світанками **сірими**
 Не пересняться.
Сірі будні мріями міряю
 В **сірій** мряці.
 Чиї то кольори?
 Чия то зваба і згуба?
 Чиї то тьмяніють зорі?
 Чиї то губи
 Шепочуть про **сіру** спрагу,
 Про **сірі** ночі,
 Про **сіру** всесильну магію?..
 І **сірі** очі... [Отин 2022: 38].

Прикладом використання ампліфікації як художнього прийому увиразнення висловлювання є й уривок із поезії, назва якої стала назвою збірки. Наведена цитата іще раз підкреслює, що в ідіостилі В. Отина переважає бажання дати конкретно-чуттєву оцінку багатогранної реальності – в кольористиці, тактильних і звукових відчуттях, емоційному сприйманні, внутрішній оцінності, статиці чи динаміці:

*Тихо в **вогкім** надвечір'ї
Зникає **химерне** марево
Надії і віри.
Я не страждаю,
Бажання мене не бентежить –
В пустелі німій і безкрайї
Я піднебесна вежа.
Я усміхнуся,
Як згадка звияжить дійсність,
Як **ревне** благання зрушить
Застиглу дрімотну вічність [Отин 2022: 42].*

З наведених ілюстрацій чітко простежується стійка тенденція щодо способу вираження епітетів у поетичному мовленні Барчука-поета: це переважно прикметники, рідше дієприкметники. Менш репрезентовані епітети-прикладки: *знада-весна* [Отин 2022: 32], *роки-птахи*, *акорд-реквієм* [Отин 2022: 87], *душі-каліки* [Отин 2022: 107], *матір-земля*, *руки-коси* [Отин 2022: 116], *чорний попіл-крук* [Отин 2022: 122], *бранці-сиротята*, *доленька-ріка* [Отин 2022: 125] тощо.

Епітети в аналізованій збірці є не тільки одним із засобів створення поетичного тексту, вони не просто називають ознаки, притаманні відповідним реаліям, виділяючи їх із ряду однорідних. Вони стилістично марковані: для створення яскравого образу, переконливості та повноти опису, колоритності оповіді, ліричності зображення, впливу на емоції, почуття читача, пробудження його сенсорних асоціацій тощо. Зазначені епітети переважно вирізняються новизною, художністю, точністю, доречністю, а створювані з їхньою допомогою конкретно-чуттєві словесні картини – довершеністю, реалістичністю, почасти небуденністю, піднесеністю й урочистістю. Художні означення впливають на формування естетичного смаку читачів, їхнє відчуття слова.

Отже, епітетне різноманіття й функціональне навантаження художніх означень є однією з домінант ідіостилю Володимира

Отин. Епітетам у текстах аналізованої збірки властиві такі функції: текстотвірна, обмежувально-видільна, описово-поширювальна, образотвірна, функція індивідуалізації світосприймання ліричного героя, основними з яких вважаємо дві останні.

Отин В. Піднебесна вежа: вибрані вірші. Івано-Франківськ: НАІР, 2022.

Биби́к С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови / За ред. Пустовіт Л.О. Київ: Довіра, 1998.

Єрмоленко С.Я., Єрмоленко В.І., Биби́к С.П. Новий словник епітетів української мови. Київ: Грамота, 2012.

REFERENCES

Otyun, V. (2022). Heavenly Tower: Selected Poems. Ivano-Frankivsk: NAIR (in Ukr.).

Bybyk, S.P., Yermolenko, S.Ya., Pustovit, L.O. (1998). Dictionary of epithets of the Ukrainian language / Ed. Pustovit L.O. Kyiv : Dovira (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya., Yermolenko, V.I., Bybyk, S.P. (2012). New Dictionary of epithets of the Ukrainian language. Kyiv: Hramota (in Ukr.).

Статтю отримано 11.09.2022

Liubov Pena

THE EPITHET IN THE POETIC SPEECH OF VOLODYMYR OTYN

Volodymyr Barchuk, doctor of philological sciences, professor of the Ukrainian language department of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, known in the scientific world as a linguist – a researcher of the grammatical level of the language: morphology and syntax, grammatical categoryology, as well as the history of language, the field of communicative and cognitive linguistics, recently debuted with a poetic collection “Heavenly Tower”, signed under the pseudonym Volodymyr Otyun.

The article characterizes the peculiarities of the functioning of epithets as one of the artistic and pictorial means in the indicated book. Groups of epithets have been identified according to various characteristics: permanent and individually authored, the latter of which significantly predominate; structural features of epithets,

ways of expression are indicated. The functional and stylistic load of epithets in the texts of the named collection is clarified, and attention is also drawn to the phenomenon of amplification with the use of epithets, characteristic of poetic texts. It has been established that the use of colorative adjectives in the role of epithets is characteristic of Volodymyr Oтын's poetry. A stable trend has been observed regarding the way epithets are expressed: they are mainly adjectives or adverbs, adverbial epithets are represented less frequently. The most diverse in terms of semantics are the groups of signified words with which the author combines epithets: spatial and temporal names, names of human feelings and sensations, names of natural phenomena, abstract concepts, etc. The functions of epithets in the analyzed poems are indicated: text-creative, restrictive-exclusive, descriptive-extensive, image-creating, individualization function. On the basis of the analysis, it is proved that the wealth of epithets and the high frequency of its use are one of the defining features of Volodymyr Oтын's idiostyle.

Key words: epithet, metaphor, oxymoron, amplification, poetic speech, idiostyle.